

Karlíková, Helena

**[Hansack, Ernst. Die altrussische Version des "Jüdischen Krieges":
Untersuchungen zur Integration der Namen]**

*Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada
jazykovědná.* 2000, vol. 49, iss. A48, pp. 204-207

ISBN 80-210-2350-3

ISSN 0231-7567

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/101658>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University
provides access to digitized documents strictly for personal use, unless
otherwise specified.

наблюдается в публицистических и литературно-художественных текстах. В текстах научного стиля категориальное содержание причастий отличается относительной устойчивостью, так как причастные обороты в научных текстах обычно используются в своих прямых системообразующих значениях. В литературно-художественных текстах трансформационные возможности расширяются или, наоборот, сужаются в зависимости от общего характера текста и особенностей стиля автора и выбора их языковых средств.

Что касается причастий в грамматической системе русского языка, автор обсуждаемой работы рассматривает их как самостоятельные производные лексемы со значением процессуально-качественного признака, возникшие из глаголов в результате синтаксической деривации; их целью является сохранение основных компонентов значения знака и его приспособления для выражения другой синтаксической функции (см. с. 117).

Следует «*Заключение*» (с. 118–120), в котором подытоживаются результаты проведенных автором исследований по поводу грамматического феномена причастия; он заключается в характере семантической и грамматической структуры его форм, которая представляет собой хорошо организованную систему. Она состоит из различного типа лексических и грамматических сем, способных актуализироваться и погашаться в определенных коммуникативных ситуациях. Практически в языковой системе причастия выполняют роль конденсаторов семантической и грамматической информации, для выражения которой могут быть использованы различные языковые средства (ср. с. 118).

Вслед за тем помещены список источников, служащих для получения материала («*Источники исследуемого материала*», с. 121–122), список лингвистической литературы по исследуемой проблематике («*Литература*», 123–137) и содержание («*Оглавление*», с. 138).

В заключении нашей рецензии можно сказать, что предлагаемая монография базируется на серьезных исследованиях, сделанных на основании собранного богатого материала. Она может числиться вкладом в изучение функционирования причастных оборотов и их трансформационных замен в современной русской речи.

Алеш Бранднер

Hansack, Ernst: Die altrussische Version des „Jüdischen Krieges“. Untersuchungen zur Integration der Namen. (SLAVICA, Monographien, Hand-, Lehr- und Wörterbücher, Band 1, Hrsg. von Klaus Trost). Universitätsverlag C. Winter, Heidelberg 1999, 560 s. (ISBN 3–8253–0888-X).

Recenzované dílo je knižní podobou habilitačního spisu, který byl obhájen jeho autorem, německým slavistou E. Hansackem, na půdě univerzity v Řezně. Navazuje na řadu prací, které v průběhu mnoha desetiletí z různých úhlů pohledu zkoumaly jedno z nejznámějších děl vzniklých v období starověku. Jeho tvůrce Titus Josephus Flavius, původním jménem Josef, syn Mattitjahův (J. ben Mattitjahu), se, jak známo, narodil v prvních letech vlády císaře Caliguly, tedy asi v r. 37 nebo 38 n. l. (zemřel kolem r. 100). Jako židovskému aristokratovi se mu dostalo jeho stavu přiměřeného vzdělání. Znalec římské kultury i vojenství, stal se v r. 66 velitelem židovského

povstání proti Římanům v Galileji. Postupný zánik židovského státu jako důsledek mimo jiné právě tohoto povstání popisuje na základě znalostí obou zúčastněných stran v 7 původně aramejsky psaných knihách o židovské válce (asi kolem r. 75), v řeckém překladu (vzniklém někdy mezi roky 75 a 79) nesoucím název *Ιστορία Ιουδαϊκού πολέμου προς Ρωμαίους*. Přestože napsal ještě další obsáhlá díla, jež jsou rovněž vysoce ceněna pro svou pramennou hodnotu i pro čtivý způsob podání, největšímu zájmu se těší právě jeho dílo o židovské válce. Už od období pozdní antiky bylo hojně parafrázováno a překládáno do cizích jazyků (první doložený překlad do latiny pochází ze 3. stol. n. l.).

E. Hansack si ve své práci stanovil nelehký úkol: analyzovat vlastní jména obsažená v staroruském překladu „Židovské války“. Teoreticky se na tento úkol dlouho a odpovědně připravoval, o čemž svědčí např. i jeho teoretická práce *Bedeutung, Begriff, Name*, Regensburg 1990. Svůj úkol pojal ovšem velmi zešířoka, v kontextu celé řady problémů, které jsou s analýzou staroruského textu spojeny, a pokusil se i tyto problémy řešit.

Dosud známé rukopisy slovanského překladu „Židovské války“ pocházejí z 15.–18. století, jsou tedy relativně mladé. Autor jmenuje celkem 46 rukopisů různého rozsahu, převážně staroruských (nejstarší pocházejí z konce 15. stol.), ale i 1 bulharský (z 16./17. stol.) a 3 srbské, resp. starosrbské (z r. 1585, 1650 a 1754). Pokud jde o staroruské rukopisy, existují, jak uvádí Hansack, dosud dvě vydání těchto textů, a to vydání Istrinovo (J. V. Istrin, *La prise de Jérusalem de Josèphe le Juif*, Tome I-II, Paris 1934–1938) a vydání Meščerského (N. A. Meščerskij, *История Юдейской войны Иосифа Флавия в древнерусском переводе*, Moskva/Leningrad 1958). Ani jedna z těchto edic však není plně uspokojivá, neodpovídá dnes standardním představám o kritickém vydání. Autorovi jako výchozí posloužilo vydání Meščerského, i když si je dobře vědom chyb, které obsahuje.

Hned na začátku své práce nastiňuje autor otázku doby vzniku str. překladu. Srovnává str. text s řeckou předlohou a zjišťuje ve str. textu řadu obsahových a věcných nepřesností a odchylek od ř. textu, řadu vsuvek, jež v ř. textu nejsou, jisté hláskové specifčnosti, jimiž se vyznačuje str. text, apod. a dochází k předběžnému závěru, že pravdu musí mít ti badatelé, kteří předpokládají, že první překlad z řečtiny na slovanské půdě vznikl patrně už ve staroslověnském, resp. církevněslovanském období, tj. asi v 2. pol. 11. stol. Podrobný výklad k tomuto problému najdeme až v závěru knihy s celou řadou podpůrných argumentů získaných podrobným rozбором textu (v. níže). O osobě překladatele i o místě vzniku překladu se názory odborníků rozcházejí; mluví se jednak o Vladimíru Monomachovi, jednak o překladatelské „komisi“ Jaroslavově, přesvědčivý závěr však učiněn dosud nebyl. Jak dokládá autor, předlohou str. textu tedy nebyl řecký originál, nýbrž nedochovaný církevněslovanský text, který byl jazykově (s nemalým podílem lidové mluvy) i obsahově přizpůsoben potřebám co nejširších čtenářských vrstev, přičemž ne vždy byl text v předloze opisovači správně pochopen a interpretován.

Pokud jde o lexikum str. překladu „Židovské války“, těžištěm autorova zájmu jsou vlastní jména. Výkladům o nich předcházejí ještě kratší exkurzy do dvou dalších okruhů slovní zásoby tohoto díla: Protože se ve starší ruské literární historii tradovala domněnka, že tento str. překlad měl zásadní vliv na ruskou historickou prózu a na tvorbu ruské válečné terminologie, rozebírá autor ve zvláštní kapitole válečnou terminologii a dochází k závěru, že vliv tohoto díla na ruskou literaturu byl přeceňován, protože neobsahuje žádnou zvláštní terminologii z oblasti válečnictví, která by se pak následně objevovala v dílech ruské historické prózy. Další kapitola je věnována apelativním kalkům. Výčet těchto převážně ř. kalků mohl být doplněn o určení, která z uváděných slov jsou výpůjčky přímo z řečtiny a která byla přejata ř. prostřednictvím z jiných jazyků, především semitských. Ze zde vyjmenovaných kalků je zajímavé zmínit např. subst. *κροση*, jež je příkladem mylné etymologicko-sémantické analýzy slova, kdy překladatel nebo opisovač mylně

nahradił slovo ve str. slovní zásobě neznámé, tedy hebreismus *קורבאנר* 'chrámový obětní dar', výrazem v slovní zásobě běžným, totiž *крoвь*.

Stěžejní částí Hansackovy knihy je ovšem, jak už bylo několikrát zdůrazněno, slovník vlastních jmen obsažených ve str. překladu „Židovské války“. Mezi vlastní jména řadí jak jména osob, národů, obyvatel apod., tak názvy krajín, zemí, oblastí, řek, moří, jezer apod., ostrovů, dále názvy hor, pohoří aj., názvy budov. Hlavním pramenem materiálových dokladů mu byl 3. a 4. svazek rozsáhlého díla věnovaného „Židovské válce“, které postupně od r. 1990 vydává K. Trost v Regensburgu pod názvem *Die Lexik der altrussischen Version des 'Jüdischen Krieges' des Flavius Josephus* (1. sv.: *Belegstellenverzeichnis*; 2. sv.: *Rückläufiges Belegstellenverzeichnis*; 3. a 4. sv.: *Namen, Teil I, 2*; 5. sv.: *Fremd- und Lehnwörter*; 6.-8. sv.: *Wortkonkordanz*). Dosud vyšly první 3 svazky (v letech 1990–1995). Samotný slovník zahrnuje úctyhodných 986 položek. Každé heslo tohoto slovníku obsahuje záhlaví ve str. podobě, dále odpovídající ekvivalent v předloze, pro srovnání též doklady z jiných pramenů (nejčastěji používá tyto: F. Miklosich, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, Wien 1862–1865; L. Sadnik-R. Aitzetmüller, *Handwörterbuch zu den altkirchenslavischen Texten*, Heidelberg 1955; V. M. Istrin, *Glossar zur Harmatoloschronik*, Leningrad 1930; *Slovník jazyka staroslověnského*, Praha 1958–1998), podle složitosti problematiky stručnější nebo rozsáhlejší komentář k jednotlivým formám, někdy i stručnou etymologickou glosu, případně další poznámky. Za nesporný klad tohoto slovníku je třeba mimo jiné považovat to, že autor uvádí všechna jména, která se v textu vyskytují, a to (s komentářem) i ta, která jsou chybně napsaná nebo interpretovaná. Umožňuje tak čtenáři utvořit si komplexní představu o jménech v analyzovaném díle obsažených. Naproti tomu sporné je uvádění adjektiv posesivních v samostatných heslech. Jistý smysl má tato praxe tehdy, když vlastní jméno není doloženo. Např. adj. *Аполоновъ* nemá v textu k sobě odpovídající vlastní jméno, proto je uvedeno v záhlaví hesla. Praktičtější (a domnívám se, že i běžnější) by však bylo uvést v záhlaví rekonstruovanou podobu vlastního jména, tedy **Аполонъ*, a v heslovém výkladu se pak věnovat adjektivu, ovšem s příslušným komentářem. Pokud však je v textu doloženo jak vlastní jméno, např. *Римъ*, tak posesivní adjektivum, např. *Римьскъ*, *Римлянскъ*, mělo by toto být spíše součástí hesla týkajícího se vlastního jména, a to mimo jiné i proto, že má jít o slovník vlastních jmen. Jejich deriváty pak by měly být součástí výkladu o jménech. Pokud jde o Hansackovo chápání vlastních jmen, odpovídá v podstatě pojetí A. Schalita v jeho soupisu jmen k řecké konkordanci (A. Schalit, *Namenwörterbuch zu Flavius Josephus. A Complete Concordance to Flavius Josephus edited by K. H. Rengstorf*, Supplement I, Leiden 1968). To je patrně i důvod, proč autor nepoužívá moderní terminologii v onomastice dnes běžnou.

Autorův přístup k výpůjčkám se poněkud liší od tradičního pojetí kalků, které reprezentuje např. už K. Schumann (*Die griechischen Lehnbildungen und Lehnbedeutungen im Altbulgarischen*. Berlin 1958). Vysvětluje to tím, že jde o překlad z cizího jazyka, a proto postavení vlastních jmen v tomto překladu je specifické. Tato cizí jména byla podle autora pouze převedena do přeloženého textu, ale mimo tento text se většinou nepoužívala, tzn. neintegrovala se do slovní zásoby překladového jazyka. Proto se pro většinu těchto jmen nehodí termín výpůjčka (*Entlehnung*), neboť ta podle autora předpokládá, že dané vypůjčené slovo žije v cílovém jazyce určitou dobu. Jména, která byla převedena z předlohy ve své nezměněné podobě (tedy i ř. pádové formy akuzativní, genitivní, jež ve str. fungují jako nominativy, ale i např. taková jména, u nichž došlo na slovanské půdě ke změně rodu, např. proti ř. neutru je ve str. femininum apod.), označuje termínem *Fremdwörter*. Jména, která byla převedena do cílového jazyka s jistými změnami (byla např. opatřena novým slovovorným sufixem), nazývá termínem *Lehnwörter*. Jména, jež byla přeložena do slovanské podoby, jsou nazývána *Lehnprägungen* (= *Kalkierungen*). Mezi těmito *Lehnprägungen* rozlišuje *Lehnübersetzungen* (doslovné překlady jmen předlohy), *Lehnübertra-*

gungen (jména doslovně přeložená jen zčásti) a *Lehnschöpfungen* (volné napodobení výrazu předlohy jazykem překladu). Za slovníkem následují autorovy analýzy integrace vlastních jmen do slovanské slovní zásoby. Pokud jde o příslušnost přejatých jmen k deklinačním typům, autor zjistil, že na rozdíl od bohatě zastoupení různých deklinačních typů v řecké předloze jsou ve str. překladu zastoupeny jen *a-* a *ia-* kmeny, *o-* a *io-* kmeny a omezeně *i-* kmeny. Poměrně velký prostor je věnován hláskovému rozboru přejatých jmen a způsobům reflexe jednotlivých ř. hlásek ve slovanských přejetích (cenné jsou podrobné tabulky hláskových responzí v ř. a str. textu i tabulky řeckých sufixů a koncovek a jejich ekvivalentů ve str.). Dochází se přitom k závěru, že právě proto, že velký počet přejatých vlastních jmen se nestal trvalou součástí domácího lexika, nenastaly u těchto jmen mnohdy ani změny typické pro přejatá slova, jež se do slovní zásoby plně integrovala.

Všestranná analýza str. textu „Židovské války“ umožnila autorovi formulovat zajímavé závěry. Z překvapivého zjištění, že rusismy se objevují ve vlastních jménech tohoto díla velmi zřídka, podle Hansacka vyplývá, že vznikly až sekundárně, při opisování. Protože při přejímání jmen z řečtiny velmi podstatně převažuje hledisko fonologické, přiklání se k možnosti, že překlad vznikl v nějakém řeckém skriptoriu, nejspíše v jihoslovanské oblasti v širším slova smyslu, jako je např. Athos nebo Konstantinopolis. Analyzovaný str. text je pak pravděpodobně několikanásobným přepracováním staršího csl. překladu (zřejmě jihoslovanské, tedy bulharsko-makedonské redakce). Pokud jde o datování vzniku tohoto csl. překladu, vodítkem jsou mu četné glosy, které jsou obsaženy v textu. Tyto glosy byly do textu včleňovány postupně, jsou tedy různého stáří, nejstarší glosa pochází pravděpodobně z 2. pol. 11. stol. Protože i ty nejstarší textové glosy musí být logicky mladší než sám text, dochází autor k závěru, že tento csl. překlad vznikl nejpozději v polovině 11. stol., mohl však vzniknout už koncem 10. stol. Pro jihoslovanský původ csl. překladu mluví mj. jihoslavismy v něm obsažené (redukováný vokál ve spojení s likvidou, postponovaný člen, význam některých slov, který byl především pro mladší ruské opisovače těžko srozumitelný apod.), dále např. ortografické zvláštnosti jmen (ukazují, že r. formy byly podřizeny csl. předloze) aj. Zajímavé je i zjištění, že str. text je proti ř. originálu výrazně zkrácen a zjednodušen, což může být způsobeno jeho několikerým přepracováním a mnohým přepisováním.

Kniha E. Hansacka představuje bezpochyby závažný teoretický i materiálový příspěvek nejen přímo k poznávání staré ruštiny a osudů vlastních jmen v dějinách písemnictví, ale významnou měrou přispívá i k řešení problematiky výpůjček z cizích jazyků. Jde o dílo zcela ojedinelé, neboť materiál, který autor shromáždil, není co do rozsahu ani hloubky rozboru srovnatelný s žádným jiným dílem podobného zaměření. Nespornou předností je důkladnost, s níž jsou všechna tvrzení dokládána. Čtenář tak nabývá dojmu, že se může na Hansackovy závěry plně spolehnout, což je pro tento typ lingvisticko-filologických studií podmínka nutná, ale v praxi ne vždy plněná. Jiná věc je, že cenou za přesnost, kterou musí autor zaplatit, je to, že celý text někdy ztrácí na přehlednosti a je pro čtenáře jen obtížně sledovatelný. Vědecká hodnota této práce je ovšem mimořádná a dlouhou dobu zůstane patrně nepřekonaná.

Recenze vznikla v rámci řešení grantového projektu GA ČR č. 405/98/0024 *Nejstarší slovan-
ský spisovný jazyk a geneze jeho slovní zásoby*.

Helena Karlíková